

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Богдана Андрійовича Стрільчика «Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева та Андрія Жураківського)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

1635 року іспанець Педро Кальдерон де ла Барка представив читачеві / глядачеві непростий конфлікт між людиною і природою, владою і особистістю, скориставшись метафорою сну «La vida es sueño («Життя це сон»)), яка визначила домінантні смисли художнього тексту, оприявнила катарсис. Богдан Стрільчик представив сон в українській літературі початку XXI століття як явище художнє, системотворче на рівні творів Степана Процюка, Володимира Єшкілева та Андрія Жураківського. Перефразовуючи класика, представив модель «сон – це окремий художній світ» і резюмував «сон – не лише ізотеричний феномен, а *«значаща наукова одиниця»*» (с. 171).

І перший – «художній», і другий – «метафізичний», і третій – «науковий» дискурси у представленій до захисту дисертації осмислені належно повно й глибоко. Матеріал для цього більш, ніж благодатний – постмодерні тексти, в яких підсвідомому в різних його виявах місця в художньому просторі віддається чимало. А, враховуючи перерваність модерної естетики, де увага до внутрішнього світу окремої особистості стала чи не пріоритетом для митця слова, і сумірність екзистенційних пошуків людини на межі століть/тисячоліть та їхньої художньої репрезентації, а у випадку зі С. Процюком ще й безпосередню зануреність у конфлікти власне модерної доби, **актуальність** наукової студії Богдана Стрільчика очевидна. Підсилюється вона й особистим інтересом письменників, твори яких стали об'єктом роботи, до сну як художнього прийому, спроможного розкрити найутаємниченіші куточки Психеї їхніх візаві, а у психопоетичному аспекті, який цілковито запрошується до розкриття, і їх самих, про що молодий дослідник досить толерантно, очевидно пам'ятаючи тезу

В. Підмогильного про те, що «писати про живих невдячна річ», не зауважує. Першому аспекту й приурочена дисертація, другий – цілком може стати перспективою наукових пошуків дисертанта. Разом із заявленими у фіналі висновків розвоєм *«онірокритики як літературознавчої дисципліни, що пропонує всебічну дескрипцію літературного несвідомого»* (с. 173).

Власне **об'єкт роботи** не викликає сумнівів щодо реалізації її мети: *«вивчити зовнішні та внутрішні особливості оніричних елементів романів «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко» Степана Процюка, «Імператор повені» Володимира Єшкілева та «Сателіти» Андрія Жураківського в їхньому функціональному розмаїтті»* (с. 14). У визначених текстах достатньо сновидійних картин, аби представити тенденції оніричного в творчості цих письменників. **Предмет** дослідження, який цілком логічно звучить і ширше і глибше, надто його друга частина, а саме: представити *«оніросферу прози, втілену в текстах згаданих авторів, що репрезентують оніричний дискурс сучасної української літератури»* (с. 15) (підкреслення – С.М.), потребує розпросторення, виходу на імена й тексти за межами Станіславського феномена, цілком справедливо представленого з високим пієтетом і повагою, яку засвідчую й особисто. Але тут цілком очевидне зауваження, яке напрошується через широту сформульованої теми: *«Оніричний дискурс сучасної української прози...»* і одночасне звуження її обширів до трьох авторів, навпаки спрямовує до перспективи, яка є ознакою по-справжньому фахового дослідження. Текст дисертації дає усі підстави на таке номінування.

Завдання роботи спрямовані на системне осмислення сновидійного як явища психічного, реалізованого в літературних текстах та осмислюваного в літературознавстві з античних часів до сьогодення. Вони сформульовані досить чітко й виконуються упродовж роботи досить скрупульозно. При цьому теоретична парадигма, зважаючи на запитані упродовж століть, але не осягнуті до кінця питання, навіть домінує в роботі: із шести поставлених завдань три мають загальнотеоретичне значення, а перший розділ займає

добрих 70 сторінок тексту дисертації. Її значення в площині поетики очевидне: розглянуті й систематизовані уявлення про роль і місце оніричного в літературі, розроблене методологічне обґрунтування й алгоритм осмислення картин сну в літературному творі, визначені сфери об'єктивації підсвідомих процесів в художню плоть (власне сон, марення, візія, видіння, галюцинація тощо), розроблено термінологію, окреслено систему й представлено власне розуміння **онірем** – *«найпростіших оніричних одиниць у контексті певного оніричного тексту, що має інтерпретативне поле»* (с. 58). Разом з тим сам дослідник визнає, що *«суб'єктивна, індивідуальна природа сновидіння»* робить *«філологічний аспект онірокрітики – проблемним, оскільки складність предмета дослідження не дозволяє виокремити оптимальний методологічний дискурс»* (с. 58).

За умови глибокого осягнення дослідником термінологічного і поняттєвого дискурсу психоаналізу, аналітичної психології, наратології тощо, прояснення при захисті потребує використання окремих категорій чи понять, які занурені в класичне літературознавство і трактування яких залишається дискусійним. Зокрема, йдеться про розрізнення понять *фабула* й *сюжет*, використання номінацій *«тексто- й сюжетотворчі засоби»* (с. 53), *«контекст художнього твору»* (с. 47, 54, 59). Це важливо для цілісного розуміння досліджуваного явища, адже, скажімо названі *«фабула, сюжет і наратив»* **одночасно** трактуються як *«зовнішня структура»* (с. 61) літературного сновидіння.

У цілому ж методологічна основа дисертації, викладена у **Вступі** та розглянута в **першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти дослідження феномену оніричного»**, сприяє реалізації поставлених завдань, понад це, вияскравлює методи й підходи без яких неможливо скласти уявлення про сновидіння в літературі загалом. Без сумніву до дисертації Б. Стрільчика неминуче звертатимуться дослідники, котрі, як і він, наберуться сміливості зазирати в потойбіччя людської психіки, зашифроване в художньому тексті чи оприявлене в психоаналітичній практиці. Адже саме

в підсвідоме – індивідуальне чи колективне – неминуче спрямована і поява й інтерпретація сну – незалежно літературного чи *«природного»*.

Важливим для розуміння явища переходу із свідомого стану до позасвідомого разом з психологічними та психіатричними концепціями є й використання міждисциплінарних зв'язків на рівні філософії, культурології, історії, які здобувач вдало реалізовує у літературознавчому аналізі.

Зрозуміла річ, що серед багатства методологій, вироблених у науковому просторі впродовж лише останніх 100-200 років важко обрати єдину, яка б дозволила трактувати сновидіння в літературному творі. То ж здобувач і стверджує необхідність для оніричного дискурсу літератури *«мати комплексну теоретико-методологічну базу»* (с. 28). З. Фройд, К. Г. Юнг, Жак Лакан, Джон Вудкок, Славој Жижек, Станіслав Гроф – усі вони та багато інших дослідників мали вплив на розуміння проблеми трактування оніричного і на формування концепції Б. Стрільчика. Використані в дисертації тією чи тією мірою, їхні теорії логічно в неї вписуються і застосовуються у другому й третьому розділах, попри навіть окремі колізії в першому, коли, наприклад, інтенція дисертанта щодо відмови від власне психологічних методів накладається на його ж інтерес до фрейдистсько-юнгіанського аналізу (с. 28); а визнання надвагомості трансперсональної психології Станіслава Грофа означеної *«комплексним методом»* (і, на жаль, обґрунтованої лише пунктирно в одному абзаці), стикається з трактуванням постмодерністського підходу як суб'єктивного, толерантного до *«різних точок зору»* тощо (с. 32). Визнаю неминучість подібної колізії, адже йдеться про унікальність людської психічної природи, а надто підсвідомого. У нагоді тут може стати теорія особистості американського психолога Г. Олпорта заснована на *«еклектичному плюралізмі»*, якою послуговується психопоетика.

Загалом теоретико-методологічні підвалини дослідження, закладені в першому розділі й реалізовані в наступних, виявили не лише теоретичну обізнаність здобувача, але й практичну можливість їхнього втілення,

спроможність реалізовувати у процесі практичного аналізу, дискутувати й спростовувати у разі неможливості підтвердження.

Практична частина роботи, яка власне й реалізує поставлену мету, є відбитком нелегкого шляху об'єктивізації суб'єктивного, представленого у зашифрованій метафорично-символістській формі постмодерністської естетики. Адже, як би не стверджувати *«відносність й ілюзорність всіх ідеологій і міфологем»* та віру *«в цінність сумнівів, постійного скептичного запитування»* (с. 32), дисертаційний формат передбачає логіку, стрункість думки, вираженість і точність оцінок. Все це присутнє в дослідженні Б. Стрільчика і, попри спокуси переходу в мультидисциплінарність, засвідчує відповідність заявленій науковій спеціальності – українська література.

Увівши українську літературу у світовий літературний оніропростір у підрозділі 1.5, де хронологія виходу за межі реального в художньому тексті ведеться від «Ходіння Богородиці по муках», «Життя» Феодосія Печерського, Києво-Печерського Патерика, «Діяріуша» Дмитра Туптала, «Володимира» Феофана Прокоповича до «Снів» Т. Шевченка, сновидійного в Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Франка, Лесі Українки (зрозуміло, що цей ряд міг би бути значно довшим) і, врешті, романів Юрія Андруховича, Юрія Винничука, Андрія Куркова, Юрія Іздрика, Оксани Забужко, Галини Пагутяк, здобувач являє в дисертаційне поле суб'єктів свого дослідження і їхній доробок, демонструючи логічність вибору об'єкта студії.

Письменник як об'єкт онірології постає у **другому розділі** дисертації **«Сон як символіко-психологічний портрет: психобіографічна трилогія Степана Процюка»**. Романи С. Процюка неодноразово ставали предметом критичних відгуків, але в дисертації Б. Стрільчика набули наукового осмислення як локація сновидійного, місце художнього існування позасвідомих артефактів у творах його візаві: Василя Стефаника, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, які здобувач цілком логічно залучає до оніричної сфери. При цьому дослідник усвідомлює й окреслює переваги й виклики психобіографічного читання/писання, пастки, в які може

потрапити автор/дослідник. Першою такою пасткою традиційно стає сплутування концепцій, які в основі своїй мають підсвідоме: власне психоаналізу, аналітичної психології, неофрейдизму тощо – їх помилково називають психоаналізом. Б. Стрільчик добре оперує термінологією, визначає пріоритети при аналізі конкретних явищ.

Вдало обходить здобувач діткливі аспекти власне психобіографії, бо ж вони ведуть не лише до об'єкта, а й до суб'єкта тексту – його автора. Зі С. Процюком це по-особливному відчутно – його особистість чекає свого дослідника і романи «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко» неминуче потраплять в поле зору психопоетики як матеріал для студіювання психосвіту митця. Як урешті і у випадку з Володимиром Єшкілевим та Андрієм Жураківським.

Під питанням використання поняття *«архетипічні первні»*. Воно тавтологічне за своєю природою, а номіновані як такі *«Матір, Батько, Жак, Смерть, Відчуження, Жінка»* (с. 92) – не зовсім концепти Юнгівської аналітичної психології, а скоріше метонімічні їхні похідні, котрі вписуються в надра екзистенційної філософії, де, зрештою, великою мірою черпає творчу енергію С. Процюк.

Онїродискурс романів, представлений у другому розділі в цілому проаналізований Б. Стрільчиком глибоко й повно. Він не просто «в матеріалі», він почувається в ньому впевнено. Міцне теоретичне підґрунтя і розуміння поставлених завдань дозволяють легко трактувати сновидійні структури в текстах про унікальні особистості української літератури, культури, держави. При цьому відчувається амбівалентність природи дослідженого. З одного боку, молодий науковець час від часу висловлює **ймовірність** окремих трактувань (с. 116, 129), не претендуючи на істинність, яка мала б бути в науковому тексті, з іншого, трактування образів сновидійного Богданом Стрільчиком базуються на власній рецепції Богдана Стрільчика, виявляючи таким чином герменевтичну модель аналізу. Натомість, за умови потенційного доступу до авторів, наявності їхнього

мегатексту на рівні інтерв'ю, соцмереж, критичного доробку, трактування окремих онірем і оніропростору досліджуваних текстів в цілому може набути статусу наближення до об'єктивності. Думаю, причина цьому – постмодерність матеріалу осмислення і постмодерність методології. Як зауважує сам дослідник: *«Постмодерністський підхід виходить із відносності й ілюзорності всіх ідеологій і міфологем, залишаючи нам тільки віру в цінність сумнівів, постійного скептичного запитування. і остаточності висловлених думок»* (с. 32). Попри це в інтерпретації Б. Стрільчика художнє оніричне вияскравлює особистості В. Стефаніка В. Винниченка і А. Тесленка, стереоскопізує їхні психологічні портрети, увиразнює інтенції, що упрacticнює дисертацію у викладацькому / рецепційному дискурсах.

Враховуючи особливість місця С. Процюка в сучасному літературному процесі (в тексті представлено інтерпретацію цієї проблеми В. Єшкілевим, Р. Харчук – с. 87–89) й віднесення митця до «тестаментарно-рустикального дискурсу» (на відміну від самого Єшкілева – носія власне постмодерних інтенцій), унікальність психобіографування й методологічно-творчу цілісність трилогії цілком зрозумілим є виведення романів В. Єшкілева і А. Жураківського в окремий розділ «Оніричне як хронотоп: сновидіннєвий простір української метареалістичної прози (Єшкілев, Жураківський)». У третьому розділі Б. Стрільчик розкошує у власне постмодерному просторі: алюзії й симулякри, езотерика і гра, колаж і бестіарність, карнавальність і «міксування» (с. 150) жанрових ознак, кітч – все це вербалізовано дослідником після дешифрації вже апробованою технологією. Залучення до аналізу роману «Імператор повені» розкриває її можливості й дає змогу прочитати й оприятити розгорнуті Володимиром Єшкілевим *«філософські та ідеологічні дискусії»* (с. 147), тобто, виконати головне завдання літературознавчого аналізу – оприятити художні смисли.

Залучення концепції трансперсональної психології Станіслава Грофа, в основу якої лягли власні експерименти з використанням галюциногенів, у

теоретичному розділі стали в нагоді в п. 3.2. **«Онiричний простiр прози Андрiя Журакiвського: вiдхiд вiд архетипiв колективного позасвiдомого i симулятивна реальнiсть як принцип iснування художньої дiйсностi».**

Нiхто краще за американського психолога i психiатра не розумiється на станах змiненої свiдомостi, таких як марення, галюцинацiї, вiзiї, якi прочитуються в «Сателiтах» i є не просто життєвим матерiалом твору, а системотворчим прийомом поезики та iдiостилю письменника. Онiросвiт тексту А. Журакiвського оприявнюється Б. Стрiльчиком на рiвнi *«сновидiнь, галюцинацiй, марень i мрiй у лiтературному тексті»* (с. 153). Автор класифiкує означенi стани, виявляє чинники та засоби, у тому числi й психотропнi, якi їх породжують. Разом з Деле називає *«заспокiйливи, психiчні стимулятори, галюциногени»* та виявляє симптоми або побiчні ефекти, якi вони викликають. При цьому дисертант не вдається до натуралiстичних подробиць, фармакологiчних i психофiзiологiчних деталей, зосереджуючись передусiм на предметi дослiдження i виявляючи сюжетотворчi функцiї онiричного. На думку дослiдника, така художня легiтимiзацiя галюциногенiв – *«це не виклик моралiзаторству, а послiдовна прогностична вiзiя майбутнього, в якому розмитий характер реальностi стає закономірним»* (с. 154). А функцiя зображеного препарату в художньому тексті: *«протистояти репресивнiй iдеологiї реальностi майбутнього, вiдчуженостi та загалом вивiльнити екзистенцiйний потенцiал Орцо (центрального персонажу твору – С.М.) як людини, яка бунтує»* (с. 155–156).

Висновки дослiдження представляють результат виконання поставлених завдань i засвiдчують цiлiснiсть наукової концепцiї.

Якщо не зважати на кiлька технiчних огрiхiв, повторiв (с. 48), використання iмен авторiв без внесення їх у список використаної лiтератури (Володимир Качкан – с. 133, *«фармаколог» Деле* – с. 154), стилiстичних помилок (*«екзегеза»* – с. 131), є усi пiдстави стверджувати, що наукове мовлення Б. Стрiльчика сформоване, стиль вироблений, текст дисертацiї лiнгвiстично вiдшлiфований.

Вищезазначене засвідчує, що подана до захисту дисертація «Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілєва та Андрія Жураківського) – це здійснене самостійно завершене новаторське дослідження, в якому оприянюються можливості літературознавчої науки в досягненні складності психічного буття людини, наближення до розкриття таїни підсвідомого, що виявляється у процесі переходу в оніричну площину. Автореферат повно розкриває масштаби, глибину й результати роботи.

У цілому студія відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015), її результати належно апробовані на всеукраїнських і міжнародних наукових зібраннях та у вітчизняних фахових виданнях і за кордоном. Тож є усі підстави стверджувати, що автор дисертації **Богдан Андрійович Стрільчик** заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

21 травня 2019 року

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Центральноукраїнського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

С. Михида

